

اسناد منتشره نشده‌ای از دوران مبارزات سیدحسن مدرس

■ هفت رویداد از منظر هفت سند تازه

دکتر علی مدرسی

برخواست و با اعتبارنامه اکثر نمایندگان به سختی مخالفت کرد تا رسمیت مجلس عملی نگردد و نقشه جمهوری خواهی رضاخان را مواجه با شکست نمود. در این گیرودار عده زیادی مجروح و زندانی شدند. متعاقب آن، «میرزاده عشقی» را مأموران رضاخان به شهادت رسانیدند. مدرس با تمام وجود قدم در راه مبارزه با به قدرت رسیدن رضاخان گذاشت و بالاخره او را از میدان بیرون راند. چند روزی مجلس بساتکلیف ماند و سردار سپه هم آماده می شد که به طور کلی ایران را ترک کند. عده‌ای از مجلسیان با او ملاقات کرده و به او

۱- پیامدهای استیضاح مدرس از رضاخان
«میرزا علی کازرونی» نماینده جهرم فارس در مجلس پنجم، تا زمان به قدرت رسیدن و سلطنت رضاخان از افراد اقلیت و با مدرس همکاری داشت. انتخابات مجلس پنجم با دخالت صریح رضاخان سردار سپه مخصوصاً در شهرستان‌ها به صورت فرمایشی انجام شد و نمایندگانی به مجلس فرستاده شدند که متعهد بودند خلع قاجاریه را از سلطنت اعلان و سردار سپه را به پادشاهی برسانند. از بدو تشکیل مجلس، مدرس به شدت با این طرح به مقابله

«ماژورا ایمری» که تحت عنوان «واقعه سقاخانه» در تاریخ مشهور است و خود داستان مفصلی دارد. دولت حکومت نظامی اعلام کرده و به دستگیری و توقیف طرفداران مدرس دست زد و «واقعه سقاخانه» را نیز به گردن اقلیت، یعنی مدرس و طرفدارانش انداخت. فراقسیون اقلیت تنها چاره‌ای که به نظرشان رسید، این بود که از دولت سردار سپه استیضاح نمایند و در حقیقت، اینجا مدرس به خطرناک‌ترین کار ممکن با ترمرد و شجاعت خارق‌العاده‌ای اقدام کرد و در جلسه مورخ هفتم مرداد

قول دادند که با اکثریت کامل او را به مقام نخست وزیری برسانند. لذا او به عنوان قهر تهران را ترک کرده و در بومهن اقامت نمود تا از نزدیک بتواند ناظر اوضاع و محرک ارتشیان باشد. بالاخره نمایندگان طرفدار رضاخان در غیاب مدرس او را به مقام نخست‌وزیری رسانده و باز سیاست انگلیس را بر ایران حاکم کردند.

مدرس و یارانش سخت زیر فشار و حمله طرفداران رضاخان مخصوصاً «فراقسیون تجدد» که «تدین» رهبری آن را به عهده داشت، قرار گرفتند. مخصوصاً قتل

مقام شریف است که در این تاریخ
 از منزل منظم به ایشان بود که کرد و نظم به برده آمد
 و آنکه در آن وقت است الی که در فرقه از آنجا
 آن را به سید محمد... رسید و به سید محمد فرموده آمد
 و عظمی که از حضور مبارک استدی نامم که تقویت
 از آنجا که است محمد... است که است از آنجا که است
 که استدی استدی تصدیق منعم باشد که آن قدرت و صلاح
 نیست استدی استدی استدی استدی استدی استدی استدی
 مستد است نظریه استدی استدی استدی استدی استدی
 الی تاریخ ۱۳۰۲

در ابتدای کوچه مسجد سپهسالار، ناگهان عده‌ای از اشرار که قبلاً تحریک شده بودند و «نایب چلوبی» و «پسر پهلوان یزدی» نیز در میان‌شان بودند، به مدرس و «کازرونی» و «حایری زاده» حمله کردند. «نایب چلوبی» سیلی محکمی به صورت مدرس زد و سایرین «حایری زاده» و «کازرونی» را مجروح نمودند و «حایری زاده» به خانه «داور» که در همان حوالی بود، پناه برد و «کازرونی» در اثر ضربه شدید چوب که بردست او اصابت کرده بود، در منزلش بستری گردید. اهالی محل جمع شده و اویش را فراری دادند و مدرس را به منزلش رسانیدند. بعد از ظهر همان روز، مدرس به مجلس آمد و «ملک الشعرائی بهار» واقعه را طی نطق مفصلی به نمایندگان گزارش داد و خطر حضور اقلیت را در جلسه به علت عدم تأمین جانی مطرح کرد. صورت محاکمه نظمی از چند نفر به صورت کاملاً مصنوعی و ابتدایی در میان اسناد موجود در آرشیو مجلس شورای ملی باقی مانده است و نگارنده شخصاً آن را بررسی نموده‌ام.

توضیح کوتاهی در مورد نامه «سید احمد بهبانی» به مجلس

دوره پنجم مجلس شورای ملی با به سلطنت رساندن رضاخان، عمر خود را به سر آورد. انتخابات دوره ششم آغاز شد و نمایندگان مستقیماً طبق دستور سردار سپه که اعلیحضرت همایونی شده بود، از کلیه

ماه ۱۳۰۳ با ذکر مقدمه‌ای، ورقه استیضاح از سردار سپه را به صورت ذیل به رئیس مجلس تقدیم داشت:

«بسم الله الرحمن الرحيم

این جانبان راجع به مواد ذیل از آقای رئیس الوزرا استیضاح می‌نمایم:

۱- سوء سیاست نسبت به داخله و خارجه

۲- قیام و اقدام بر ضد قانون اساسی و حکومت مشروطه و توهین به مجلس شورای ملی.

۳- تحویل ندادن اموال مقصرین و غیره به خزانه دولت.

حایری‌زاده، عراقی، کازرونی، مدرس، اخگر، ملک الشعرا، سید حسن زعیم».

استیضاح مدرس از دولت سردار سپه مخصوصاً بند دوم آن، چنان رضاخان را به وحشت انداخت که جز با ایجاد بلوا و آشوب و ریختن نظامیان با لباس شخصی به مجلس و ایجاد زدو خورد و حتی وارد شدن شخص خودش به مجلس و حمله به مدرس نمی‌توانست چاره‌ای برای پاسخ به استیضاح محکم و مستدل مدرس بیندیشد. روز پاسخ به استیضاح، سردار سپه با همین ترفند سیاسی مجلس را به آشوب کشید. بالاخره قرار شد پاسخ به استیضاح به بعد از ظهر همان روز موکول گردد.

مدرس به اتفاق «میرزا علی کازرونی» و «حایری‌زاده یزدی»، سه نفری از مجلس خارج و به طرف منزل‌شان حرکت کردند.

اسم نویسنده و تاریخ نگارش	نمبر کتاب ثبت
اسم بانک نویس کننده و تاریخ نگارش	کارتن
تاریخ امضای بانک نویس	نمبر های ثبت
	اداره
	دائرة

تاریخ ارسال (۹) - ۱۳۰۳
 قیود و هود: ...
 عنوان کاغذ: ...

درد در کسوم روزگشت درت بر غمت نم از دل پاک کنه ...
 در روزی که در روز هفتاد کسوم زاریه ...
 بدف بر غمت بر فغانه نزدیکه ...
 در شب که غم بر فغانه ...
 طرف غم بر فغانه ...
 معجزه غم بر فغانه ...

بردن او از این (به قول خودش تیرباران)، پس از مرخص شدن از بیمارستان مدتی در منزل بستری بود. مأموران شهربانی هر کسی را که به ملاقات او می‌رفت، پس از بازگشت، توقیف و زندانی می‌نمودند، از جمله «خرازی» و «اریاب» (از تجار بازار تهران و قزوین)، مدت‌ها به خاطر عیادت از مدرس زندانی بودند مردی از روستای «اسفه» به نام «حاجی علی افتخار طلب» (برادر داماد مدرس) نیز هفته‌ها به همین جرم زندانی و گرفتار بازپرسی بود. این سند مربوط به همین دوران، یعنی

ولایات با دخالت حکام و نظامیان انتخاب می‌شدند. در تهران با تمام دخالت‌ها و فعالیت‌هایی که برای جلوگیری از انتخاب مدرس به عمل آمد، باز به خاطر مبارزه و هوشیاری مردم، مدرس و «ملک الشعرا» به نمایندگی انتخاب شدند. به طور کلی از زمان سلطنت رضاخان تا زمان توقیف و زندانی شدن مدرس در خواف، این بزرگ مرد تاریخ در سخت‌ترین فشارها و دائم از طرف شهربانی رضاخان تحت نظر بود. پس از ترور مشهور مدرس در کوچه سرداری (پشت مدرسه سپهسالار) و جان سالم به‌در

مدرس رفته‌اند. به مجرد خروج از منزل معظم‌له ایشان را دستگیر و به نظمیّه برده‌اند و تاکنون هم توقیف است. السّاعه مرقومه از حضرت حجة الاسلام آقای آقامیرزا سید محمد بسهبهانی رسید و بسه بنده مرقوم فرموده‌اند از طرف معظم‌له از حضور مبارک استدعا نمایم که به فوریت و با نلفن از رئیس دولت خصوصی بخواهید که ایشان را مرخص نمایند. این است که استدعا شد. البته تصدیق می‌فرمایید که این قدر فشار صلاح نیست. بسته به رأی مبارک است.

الاحقر احمدالموسوی [محل امضاء]
مستدعی است نظریه خودتان را اطلاع فرمایید که به حضرت معظم‌له اطلاع داده شود.

۲- بازتاب جمهوری رضاخانی

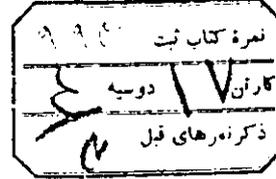
در مجلس پنجم، رضاخان سردار سپه، مقدمات خلع قاجاریه را با زمینه‌سازی امپراتوری انگلیس فراهم و پس از زدوبندهای سیاسی و ایجاد آشوب در سراسر کشور، فرماندهان ارتش را بر آن داشت که مردم را به جمهوری خواهی تحریک نمایند. از طرفی علما و اصناف و آنان که خطر دیکتاتوری را احساس می‌نمودند، با جمهوری رضاخانی که طبعاً مادام‌العمری بود، به رهبری مدرس، به شدت به مخالفت برخاستند. سند ذیل

دوره ششم و بعد از ترور مدرس است. «سید احمد بهبهانی» نویسنده نامه هم در بعضی از ادوار مجلس از یاران و افراد اقلیت طرفدار مدرس بود که بعد از به قدرت رسید رضاخان، با دیگر یاران مدرس غیر از زعیم و بهار به اصحاب رضاخان پیوستند و مدرس را ترک گفتند. از فحوای سند چنین به دست می‌آید که «امام جمعه خویی» که در دوره دوم از علمای طراز اول و در دوره‌های بعدی نماینده تبریز بود، فرزند خود (شاید «جمال امامی» باشد که بعدها نماینده مجلس و در مخالفت با «دکتر مصدق» مشهور است) را نیابتاً به عیادت مدرس می‌فرستد و این قدرت را در خود نمی‌بیند که شخصاً از هم کسوت و همکار و یکی از طراز اول علما عیادت کند. فرزند «امام جمعه خویی» هم به سرنوشت دیگر عیادت‌کنندگان مدرس گرفتار می‌شود و توقیف می‌گردد. «سیداحمد بهبهانی» که نام او را در جاهایی از نامه‌های اقلیت طرفدار مدرس می‌بینیم، به سفارش «امام جمعه خویی» به رئیس مجلس می‌نویسد که به رئیس دولت توصیه کند آقازاده آزاد شود و مخصوصاً جمله «این قدر فشار صلاح نیست» در نامه جالب است.

«مقام منبع ریاست مجلس شورای ملی

شیدالله ارکانه

آقای مشارالممالک آقازاده آقای حاجی امام جمعه خویی دیروز عصر از طرف آقای معظم به عیادت آقای

وزارت عدالت
هیئت وزراء در جلسه ۱۳۰۰...۸/۳
تاریخ ارسالی ۱۴ عقرب
مجلس شورای ملی

اسم نویسنده: ...
۲۹۰

حاشیه: اصل تصویب نامه در کارتن
مخصوص ۴۱ نمره ۲۹۰ ضبط است.
امضا

ریاست وزرا تهران بتاریخ ۸/۳...۱۳
نمره کتاب ثبت ۹۹۳۱
کارتن ۱۷ دوسیه ۴
ذکر نمره های قبل
تاریخ ارسالی ۱۴ عقرب
وزارت جلیله مالیه

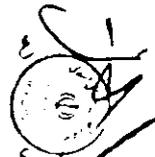
۴- اعتراض مدیر نشریه سیاست اسلام به توقیف

رضاخان برای تثبیت قدرت خود، کلیه روزنامه‌هایی را که با شیوه دیکتاتوری او مخالف بودند توقیف و مدیران آن را دستگیر و محبوس می ساخت. این سند، نامه ای است که «اعتمادالاسلام» مدیر «سیاست اسلام» در ایام تحصن در مجلس شورای ملی نوشته و در آن نسبت به توقیف روزنامه‌های آزادی خواه و بسیاری از آزادی کشی ها اعتراض نموده است:

«مقام منیع و موقف رفیع ریاست
مجلس شورای ملی شیدالله آرکانه
در موقعی که روزنامه قانون و سیاست
را توقیف کرده اند نامه سیاست اسلامی

هیئت وزرادر جلسه ۱۳ عقرب تخافوی
نیل ۱۳۰۰ تصویب نمودند مبلغ ششصد
و شصت و شش تومان که برای (مخارج)
نگاهداری تبعید شدگان (نگاهداری
آقایان مدرس و آقا شیخ حسین یزدی
و نصیرالسلطنه) در قزوین که از ۲۸
حوت لغایت ۱۴ جوزای هذاالسنه (در
قزوین) به وسیله اداره نظمیہ آنجا
(پرداخته شده است) علاوه بر بودجه
آن اداره مصروف شده به مالیه قزوین و
تأدیه نموده است به خرج منظور و
محسوب گردد. تصویب نامه در کابینه
ریاست وزرا ضبط است. امضا

بسم الله تعالی

نامه بی آیش بیدار در دو ماه اخیر قبل
 باره آقای رئیس الوزرا بعدت غیر معلوم
 از طرف امرین تنظیم توقیف و هنوز
 این توقیف به مورد ادامه دارد
 مستن است که از طرف قانونی وارد
 قضیه گردیده و رفع توقیف بیدار را
 بفرمایند ندایم تصدیق است

سید علی محمد بیدار

توقیف روزنامه خود شکایت کرده است. ۶- عذرخواهی استادانه علی اکبر

دهخدا

«بسمه الله تعالی»

مرحوم علامه «علی اکبر دهخدا» از رجال بزرگ ادب قرون اخیر ایران در ادوار اولیه مجلس انتخاب شد و غالباً در مجلس حضور نمی یافت. نامه ذیل به خط و امضای آن بزرگ مرد است که در مورد اسناد و مدارک انتخاباتی خود به رئیس مجلس نوشته و احتمالاً برای عدم حضور خود در مجلس، استادانه عذر آورده است. تاریخ نامه مطابق با ۱۵ تیرماه ۱۳۰۰ است.

نامه بی آیش بیدار [روزنامه بیدار] در دو ماه و نیم قبل به امر آقای رئیس الوزرا به علت غیر معلومی از طرف مأمورین تنظیم توقیف و هنوز این توقیف بی مورد ادامه دارد. متمنی است که آقای رئیس محترم از طرف قانونی وارد قضیه گردیده و رفع توقیف بیدار را بفرمایند. زیاده تصدیق است.

سید محمد علی بیدار

۱۶ مرداد ۱۳۳۹

سازمان محترم ریاست مکرر برای بنده

در روز عصر کاغذ شماره ۹۳ مجلس شورای ملی رسید.
 در این وقت لذوف دولت دفعه دادار مربوطه را
 لذنبه بر سر نشاند و لذوف هم فاش مخرج
 مقدمه نشان کرد. سزاگفته در این وقت
 آوردن و بدقتیر کردم زیر ترتیب در
 خدمت را م نوشته ام. چون ترتیب در
 مکرر از دیشب آوردن جمع می کرد
 که بعدی یک دور در ترتیب هم مقدمه کردم

۳۱۷۵-۳۱۴۴

اطلاعات مذکور از دیشب تا امروز
 صبح صورت نمی گرفت این است که
 در این یکی دو روزه ترتیب نموده
 تقدیم می دارد. علی اکبر دهخدا»

۷- خان نائینی و مقاومت مدرس

«سلطان محمدخان نائینی» یکی از مهره های
 کودتای ۱۲۹۹ (سید ضیا و رضاخان) است.
 نامبرده از نائین با دخالت رضاخان انتخاب
 و به مجلس راه یافت، ولی مدرس و یارانش
 با اعتبارنامه او سخت مخالفت نموده و
 نگذاشتند کسی که در کابینه سیاه شرکت

۱۵ سرطان ۱۳۳۹
 مقام محترم ریاست مجلس شورای ملی
 دیروز عصر کاغذ شماره ۹۳ مجلس
 به این بنده رسید. چون در این مدت از
 طرف وزارت داخله و اداره مربوطه
 اینجانب از بنده پرسشی نشده بود و از
 طرف دیگر افتتاح مجلس خیلی
 بی مقدمه اتفاق افتاد. بنده کاغذ و
 اسناد و تلگرافات را که همراه آورده
 یا بعد تحصیل کرده ام ترتیبی نداده و
 نیز اطلاعات شخصی خودم را
 ننوشته ام و چون ترتیب مزبور و نوشتن

